

Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская

БЕЛАРУСКА-СЛАВЯНСКІ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫ СЛОЎНІК

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы ўкладання беларуска-славянскага парэміялагічнага слоўніка, у якім будуць апісаны каля 950 беларускіх прыказак, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, і больш за 3000 іх аналагаў у 5 суседніх славянскіх мовах – польскай, рускай, славацкай, чэшскай, украінскай.

Ключавыя словы: прыказка, слоўнік, беларуская мова, польская мова, руская мова, славацкая мова, чэшская мова, украінская мова.

У шэраг асноўных праблем беларускай парэміялогіі на сучасным этапе яе развіцця ўваходзіць стварэнне перакладных парэміялагічных слоўнікаў беларускай і іншых славянскіх моў, а таксама вызначэнне агульнага (універсальнага) і спецыфічнага (нацыянальна-культурнага) кампанентаў беларускай парэміялогіі на фоне іншых славянскіх моў [1, с. 114–115].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца вялікая колькасць парэміялагічных адзінак, якія маюць аналагічныя (г. зн. тоесныя па зместу і па лексічна-граматычнай арганізацыі) прыказкавыя адзінкі ў суседніх сучасных славянскіх мовах. Такія адзінкі адносяцца да іншанацыянальнага кампанента парэміялагічнага фонду беларускай мовы. Іншанацыянальныя (агульныя з іншымі мовамі) прыказкі – гэта такія прыказкавыя адзінкі, якія складаюць іншанацыянальны кампанент парэміялагічнага фонду мовы, г. зн. паводле сінхранічнай праекцыі маюць у парэміялагічных фондах іншых моў аналагічныя (або суадносныя) па структурных мадэлях адзінкі (г. зн. такія прыказкі, якія сустракаюцца не толькі ў беларускай, але і ў іншых мовах) [2].

Паводле сінхранічнага падыходу ўсе іншанацыянальныя (агульныя з іншымі мовамі) прыказкі ў беларускай мове размяжоўваюцца на дзве якасна і колькасна нераўнаважныя групы: 1) інтэрнацыянальныя адзінкі – тыя прыказкі, што сустракаюцца ў беларускай і іншых мовах, адносіны паміж якімі абавязкова маюць характар моўнай роднасці ці моўных кантактаў [3]; 2) універсальныя адзінкі – тыя, што сустракаюцца ў беларускай і іншых мовах, адносіны паміж якімі не абавязкова маюць характар моўнай роднасці ці моўных кантактаў [4]. Сінхранічны падыход дазваляе адназначна дыферэнцыяваць прыказкі паводле прыметы спецыфічнасці / агульнасці ў адносінах да іншых моў, таму яго можна лічыць цалкам апраўданым пры вызначэнні ў беларускай мове нацыянальных (спецыфічных) і іншанацыянальных (агульных з іншымі мовамі) адзінак парэміялагічнага фонду. Так, паводле вызначанага падыходу апісаны міжмоўныя падабенствы і разыходжанні паміж прыказкавымі адзінкамі беларускай і рускай моў [5; 6].

У прыказкавым складзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы зафіксавана больш за 950 прыказак, якія аносяцца да яе іншанацыянальнага кампанента. Такія адзінкі з’яўляюцца асобным аб’ектам вывучэння ў межах парэміялогіі і павінны апісвацца ў асобных парэміяграфічных даведніках. Адным з такіх даведнікаў з’яўляецца “Беларуска-славянскі парэміялагічны слоўнік”. У слоўніку адлюстраваны парэміялагічныя адзінкі, якія ўваходзяць у прыказкавы мінімум [7, с. 99–105], асноўны прыказкавы фонд [8], прыказкавы склад сучаснай беларускай літаратурнай мовы [9] і якія маюць прыказкі-аналагі не менш як у дзвюх суседніх сучасных славянскіх мовах. У слоўніку да беларускіх парэміялагічных адзінак падаюцца іншамоўныя прыказкі-аналагі з польскай [10], рускай [11], славацкай, чэшскай, украінскай моў.

Будова слоўнікавага артыкула ў даведніку выглядае наступным чынам.

Адзін дурань можа задаць (задасць) столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць [СБП 40]

Польск.: Co jeden głupi kupi, to dziesięciu mądrych nie sprzeda [NKPP I 5; MC 84]; Jeden głupi zepsuje, a tysiąc mądrych nie naprawi [MC 84]

Руск.: Один дурак больше может вопрошати, нежели десять умных отвецати [БСРП 313]; Один дурак за час спросит больше, чем десять мудрецов сумеют ответить за год [БСРП 313]

Укр.: Один дурень може такого наговорити, що й десять розумних не зможуть поняти [МС 84]; Один дурень камінь у воду кине, а десять розумних не витягне [ПП ІІ]

Адна бяда не ідзе, другую за сабой вядзе [КС 26, 43; СБП 46; ТСП 63; ВПС/АПФ+] *або* **Адна бяда не ходзіць <другую за сабою водзіць>** [КС 26, 43; СБП 46; ТСП 63; РМ/ПМ+; ВПС/АПФ+] *або* **Бяда адна не ходзіць <за сабою другую водзіць>** [КС 26, 43; СБП 46; ТСП 63; РМ; ВПС/АПФ+] *або* **Бяда бяду родзіць** [РССП 274+] *або* **Бяда з бядою ходзіць** [РССП 274+] *або* **Бяда ідзе і бяду вядзе** [РССП 274+] *або* **Бяда на бядзе едзе ды бядою паганяе** [КС 44] *або* **Бяда не ходзіць адна** [РССП 274+] *або* **Бяда па бядзе як па нітачцы ідзе** [СБП 77; ВПС/АПФ]

Польск.: Nieszczęście nigdy samo nie chodzi ('Няшчасце ніколі па аднаму не ходзіць') [ЕР 61]; Bieda nigdy sama jedna nie przychodzi ('Бяда ніколі адна не прыходзіць') [Wójcik 2001 224]

Руск.: Одна беда не ходит <: всегда другую водит> [БСРП 41]; Беда беду родит [БСРП 39]; Беда на беде едет, бедой погоняет [БСРП 39]; Беда едет, беду везёт, а третья погоняет [БСРП 39]

Слав.: Jedna bieda nechodí sama ('Адна бяда не ідзе без другой') [ЕР 62]; Nešťastie samo nechodí ('Няшчасце адно не ходзіць') [ЕР 62]

Укр.: Біда ніколи не ходить одна [ЕР 62]; Біда біду родить [ПП ІІІ]

Чэш.: Neštěstí nikdy nechodí samo ('Няшчасце нідзе не ходзіць адно') [РССП 18]

Благая тая птушка, што свайго гнязда не пільнуецца [ТСП 89; ВПС/АПФ]

Польск.: Zły/ Brzydki to ptak, co swe/ swoje gniazdo plugawi/ szpeci ('Дрэнная / Гадкае тая птушка, што сваё гняздо робіць агідным / псуе') [ЕР 467]

Руск.: Худая та птица, которая гнездо свое (свое гнездо) марает [БСРП 730; ЕР 467]

Слав.: Mrcha vták, čo do vlastneho hniezda nečistí ('Ліхая птушка, у якой уласнае гняздо нячыстае') [ЕР 467]

Укр.: Погана птиця, що своє гніздо паскудить [ЕР 467]

Чэш.: Každý pták zlý, který do svého hnízda trouší ('Кожная птушка ліхая, якая ў сваё гняздо трусіць') [ЕР 466]

Век жыві – век вучыся <а дурнем памрэш> [КС 48; СБП 82; ТСП 113; ЭСП 29] *або* **Век жыві, век вучыся** [РССП 27+; РМ/ПМ+] *або* **Век жывеш, век вучышся** [РССП 27+; РМ/ПМ+; ВПС/АПФ] *або* **Што жывем, то вучымся** [РССП 284]

Польск.: Człowiek całe życie się uczy ('Чалавек вучыцца ўсё сваё жыццё') [РССП 28]; Człowiek całe życie się uczy [, a durniem (głupim) umiera] ('Чалавек вучыцца ўсё жыццё [і дурнем (дурным) памірае]') [SPRP 48; 50]

Руск.: Век живи – век учишь [БСРП 108]; Век живи – век учишь [, а дураком помреш] [БСРП 108]

Слав.: Človek sa musí do smrti učiť'a ešte sa nedoučí ('Чалавек павінен да смерці вучыцца і яшчэ не навучыцца') [ЕР 184]; Človek sa do smrti učí ('Чалавек да смерці вучыцца') [РССП 28]

Укр.: Вік живи та дурнем умри [РССП 28]; Вік живи, вік учишь [РССП 28; ЕР 184];

Чэш.: Věčně žítí, věčně se učití ('Вечна жыць, вечна вучыцца') [ЕР 182]

“Беларуска-славянскі парэміялагічны слоўнік” дазволіць унікнуць шматлікіх недакладнасцей у вызначэнні нацыянальнага кампанента [12] парэміялагічнага фонду беларускай мовы [13], які вельмі часта неапраўдана перабольшваецца, што датычыцца найперш вызначэння ўласна беларускага паходжання прыказак, якія кваліфікуюцца як уласна беларускія на падставе ўжывання ў іх лексічных кампанентаў-рэалій, адлюстравання ў прататыпах прыказак гістарычных, геаграфічных, сацыяльных, культурных умоў жыцця беларускага народа, карэляцыі прыказкавага зместу з духоўным светам беларусаў, наяўнасці ў лексічна-фразеалагічным складзе прыказак кампанентаў, якія адсутнічаюць у іншамовных прыказкавых адпаведніках і г. д. Найбольш яркава такое перабольшванне нацыянальнага кампанента ў прыказкавым фондзе беларускай мовы праяўляецца пры этымалагічным аналізе прыказак [14].

Трэба заўважыць, што агульныя з іншымі мовамі прыказкі могуць набываць з цягам часу ў беларускай мове нацыянальна-культурна маркіраваныя кампаненты (рэаліі, лексіку ўласна моўнага паходжання), адлюстроўваць новыя фрагменты рэчаіснасці (спецыфічныя вобразы і паняцці, нацыянальныя прататыпы), унікальныя варыянты ўніверсальных прыказкавых мадэляў і, дзякуючы гэтаму, ужо ўспрымацца носбітамі беларускай мовы як уласна беларускія [15]. Такі працэс можна кваліфікаваць як акультурацыя формы і зместу іншамовнай адзінкі, калі яна набывае ў мове-рэцыпіенце нацыянальныя элементы формы і / або зместу. Так, прыказка *Язык Вільні дапытае ўтрымлівае ў сваім лексічным складзе кампанент-рэалію Вільня*, таму можа ўспрымацца як адзінка ўласна беларускага паходжання, утвораная на ўзор прыказкі руск. *Язык до Киева доведёт*. Аднак беларуская прыказка з’яўляецца запазычанай і набыла падчас асіміляцыі ў беларускай мове нацыянальна афарбаваны лексічны кампанент-рэалію *Вільня*, дзякуючы якому ўтварыўся нацыянальны варыянт інтэрнацыянальнай прыказкавай мадэлі “Язык дапаможа знайсці вялікі горад” (польск. *Język i do Krakowa (Rzymu) doprowadzi*, укр. *Язык до Киева доведе* і г. д.) [16].

“Беларуска-славянскі парэміялагічны слоўнік” можа быць выкарыстаны ў сферы адукацыі пры выкладанні беларускай мовы ў ВНУ і школе, у сацыяльнай сферы пры перакладзе літаратурных і публіцыстычных тэкстаў з беларускай мовы на суседнія сучасныя славянскія мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* : XV Междунар. съезд славистов, г. Минск, Беларусь, 20–27 августа 2013 г. / Internationales Slawistenkomitee, Phraseologische Kommission ; Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.

2. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны, інтэрнацыянальны і нацыянальны кампаненты парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на матэрыяле публіцыстычных тэкстаў) / Ю. А. Петрушэўская // *Філолагічны студыі* : наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – 2017. – Вип. 16. – С. 195–201.

3. Петрушевская, Ю. А. Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремиологического фонда современного белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // *Вестник Новгородского гос. ун-та. Серия “Филологические науки”*. – 2014. – № 77. – С. 123–126.

4. Петрушэўская, Ю. А. Аб’ём і склад універсальных адзінак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // *Філолагічны студыі* : наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – 2018. – Вип. 18. – С. 48–62.

5. Іваноў, Я. Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / Я. Я. Іваноў // *Studia slawistyczne*. – 2003. – Т. 4. – С. 49–55.

6. Іваноў, Я. Я. Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў: падабенствы і разыходжанні / Я. Я. Іваноў // *Філолагічны студыі* : навуковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – 2011. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 53–63.

7. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
8. Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка – 2006. – № 3. – С. 103–109.
9. Петрушэўская, Ю. А. Паняцце парэміялагічнага фонду мовы і прынцыпы яго дыферэнцыяцыі (у сувязі з вызначэннем універсальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічнай сістэме мовы) / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2015. – Вип 1 (6). – С. 100–106.
10. Іваноў, Я. Я. Польшка-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / Я. Я. Іваноў, С. Ф. Іванова; прад. і ўступ. артыкул Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.
11. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.
12. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
13. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.
14. Петрушэўская, Ю. А. Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Труды БГТУ. Серия 4, Принт- и медиатехнологии. – 2019. – № 1 (217). – С. 123–129.
15. Петрушэўская, Ю. А. Да праблемы вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2018. – Вип. 2 (12). – С. 70–75.
16. Петрушэўская, Ю. А. Нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Ученые записки УО «Витебский гос. ун-та имени П. М. Машерова». – 2018. – Т. 27. – С. 150–154.

The article discusses the principles of compiling the Belarusian-Slavic paremiological dictionary, which will describe about 950 Belarusian proverbs that are used in the modern Belarusian literary language, and more than 3,000 of their analogues in 5 Slavic languages – Polish, Russian, Slovak, Czech, Ukrainian.

Keywords: proverb, dictionary, Belarusian, Polish, Russian, Slovak, Czech, Ukrainian.

УДК 811.161.1'42'367.3:398.1

В. И. Ильминская

ПОСЛОВИЦА КАК ФРАЗЕОЛОГИЗМ СО СТРУКТУРОЙ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Пословицы занимают особое место в языке, однако среди исследователей нет четкого мнения относительно их языкового статуса. Автор данной статьи рассматривает выделяемые исследователями характеристики пословиц и предлагает отнести их к единицам фразеологии и считать их фразеологизмами со структурой предложения.

Ключевые слова: пословица, пословичный менталитет, фразеологизм, фразеологические выражения.

Пословицы – неотъемлемая часть культуры, менталитета и духа. Интерес к ним возник ещё давно, но сравнительно долгое время ими интересовались только фольклористы, поскольку пословицы не считались объектом лингвистики. Однако с развитием фразеологиче-